

М. П. Войнаренко, д-р. екон. наук, проф.

ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ВЗАЄМОДІЇ КЛАСТЕРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Розглянуто інституційне середовище взаємодії кластерних об'єднань на регіональному рівні. Проаналізовано інструменти системи інституційного забезпечення та процеси кластеризації вітчизняних соціально-економічних систем на регіональному рівні.

Вступ

Протягом останніх років українськими дослідниками проведена робота з аналізу можливостей переходу до інноваційної економіки: проведена оцінка стану інноваційного потенціалу регіонів та інноваційної системи держави в цілому, виявлені основні проблеми та обмеження щодо прискорення інноваційних процесів, запропоновані шляхи розвитку інноваційної діяльності та підприємницького середовища.

Виявлення потенціалу кластеризації регіональних економік як відкритих соціально-економічних систем має супроводжуватись побудовою належного інституційного забезпечення. Вважається, що набір інструментів інституційної перебудови не є постійною величиною, а склад його елементів може коригуватись відповідно до етапів виконання стратегії регіонального розвитку. При формуванні інструментів системи інституційного забезпечення бажано обирати ті з них, дія яких спрямована на підвищення загального рівня конкурентоспроможності соціально-економічної системи та примноження її конкурентних переваг на інноваційній основі.

У розвитку новітньої інституціональної економічної теорії важлива роль належить дослідженням вчених Заходу, зокрема, Т. Еггертссона, Р. Коуза, Д. Норта, О. І. Уільямсона, Дж. Ходжсона, а також російських та українських дослідників А. Гриценка, Р. Нуреєва, А. Олейника, О. Прутської, О. Сухарєва, В. Тамбовцева, В. Тарасевича, А. Чухна, А. Шастітко, В. Якубенка та інших.

Основна частина

Загалом систему інституційного забезпечення регіональної економіки можна представити як конструктивну взаємодію двох її підсистем: інституційно-правового регулювання політики регіонального розвитку та організаційного забезпечення економічних перетворень на інноваційній основі.

Підсистема інституційно-правового регулювання політики регіонального розвитку повинна визначати характер проведених реформ та забезпечити їх законодавчу підтримку. Без сумніву, місцевим органам влади на основі аналізу поточної діяльності території легше сформулювати комплекс завдань, вирішення яких сприятиме підвищенню конкурентоспроможності економіки регіону та підвищенню рівня її інвестиційної привабливості. Серед основних завдань інституційно-правового регулювання політики регіонального розвитку повинні бути: 1) створення інституційних передумов для інноваційного розвитку економіки; 2) забезпечення мобілізації внутрішніх ресурсів регіону; 3) розвиток міжрегіонального співробітництва; 4) реалізація потенціалу регіональних кластерних ініціатив.

Можна погодитись з С. М. Бугаєм та Е. В. Щепанським, що Україна продовжує перебувати на етапі формування інституційної структури забезпечення регіонального розвитку. На основі аналізу економік країн ЄС науковцями було визначено два типи інституційної структури: перший тип пов'язаний з тим, що вирішення проблем регіонального розвитку є прерогативою окремого центрального органу виконавчої влади і характерний для економік Франції, Великобританії та Італії; другий тип властивий економікам Швеції та Данії і передбачає залучення до управління процесами регіонального розвитку кількох галузевих міністерств, в основному

тих, що займаються питаннями економічного розвитку, соціального захисту, транспорту, екології тощо [1].

Про важливість зміни інституційно-правової платформи формування регіональної економіки наголошується у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року (далі – Державна стратегія), виконання якої полягає у державній підтримці реалізації чотирьох стратегічних завдань: 1) підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу; 2) забезпечення розвитку людських ресурсів; 3) розвитку міжрегіонального співробітництва; 4) створення інституціональних умов для регіонального розвитку [2].

Для реалізації стратегічних завдань Державною стратегією передбачено використання таких інструментів: укладення угод щодо регіонального розвитку, розробка програм подолання депресивності окремих територій, державних цільових програм, регіональних стратегій розвитку і програм соціально-економічного та культурного розвитку [2]. Досвід впровадження визначених Державною стратегією пріоритетних напрямів розвитку регіонів показує, що серед перерахованих інструментів для формування потенціалу кластерних систем найчастіше використовуються укладення угод щодо регіонального розвитку та розробка і затвердження регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку.

Підставою для укладення угод про регіональний розвиток є взаємоузгодження пріоритетів розвитку територій та вироблення механізмів спільної співпраці задля їх примноження. Відмітимо, що даний інструмент активно використовується як на міжрегіональному, так і на субрегіональному рівнях. Позитивним прикладом налагодження міжрегіонального співробітництва є досвід Донецької області, керівництвом якої укладено угоди про співпрацю з такими регіонами України, як місто Київ, АР Крим, Дніпропетровською, Івано-Франківською, Кіровоградською, Львівською, Тернопільською, Херсонською областями.

У вересні 2011 р. Львівська і Одеська обласні ради підписали угоду про міжрегіональне співробітництво, метою якої є посилення економічних і соціально-культурних зв'язків. Угодою передбачено співпрацю у сфері торговельно-економічного співробітництва; у галузях культури, фізичної культури, спорту і туризму, соціального захисту населення, сім'ї та молоді, освіти, охорони здоров'я; у сфері сільськогосподарського виробництва, планування території та містобудування, транспортного сполучення, житлово-комунального господарства, участі у діяльності Єврорегіонів тощо.

Регіони України активно включились у процеси кластеризації соціально-економічних систем, зазначивши обрані пріоритетні галузі для застосування кластерних технологій у стратегіях та програмах територіального розвитку. На протязі 2010–2011 років ряд областей та міст визначили кластерні технології як провідні інструменти регіонального розвитку, що знайшло відображення у таких нормативних документах:

1. Стратегія економічного і соціального розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина – 2015» [4], першим стратегічним напрямом якої визначено створення економічних кластерів у окремих підгалузях АПК, націлених на розвиток замкнутого високотехнологічного агропромислового виробництва та на створення екологічно чистої конкурентоздатної продукції, а також кластерів будівництва, метою яких є створення замкнених циклів: від виробництва будівельних матеріалів до будівництва готового житла та його обслуговування. Для реалізації цих завдань заплановано створення чотирьох кластерів у підгалузях АПК (зернового, бурякоцукрового, молочного кластерів, кластера свинарства), та кластерів у будівництві.

2. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 р. [5], якою розроблено етапи ідентифікації і формування кластерних структур та розглянуто основні моделі кластерного розвитку. За галузевою спрямованістю, згідно з обраним методичним підходом, у Харківській області було ідентифіковано дев'ять основних кластерних структур, які мають потенціал до розвитку: видобуток газу і нафти та їх переробка; виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та випуск продуктів харчування; легка промисловість; будівництво та випуск будівельних матеріалів; високотехнологічні виробництва; науково-освітній; охорони здоров'я; житлово-комунального господарства; транспортно-торгівельно-логістичний.

3. Стратегія підвищення економічної конкурентоспроможності Дніпропетровської області: кластери будівництва та сільського господарства [7], якою передбачено підвищення конкуре-

нтоспроможності території через реалізацію двох пілотних проектів по створенню кластерів. Крім Стратегії конкурентоспроможності, у 2011 році було затверджено Комплексну стратегію розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 року [6], у якій при побудові SWOT-аналізу формування кластерів розглядаються потенційні «можливості» регіонального розвитку, а також визначаються конкретні механізми подальшого впровадження кластерів сільського господарства та будівництва.

4. Стратегія економічного і соціального розвитку АР Крим на 2011–2020 рр. [7] (далі — Стратегія розвитку АР Крим), у якій серед пріоритетів розвитку регіону в рамках «модернізаційного» сценарію віднесено виконання таких стратегічних цілей кластер-орієнтованого спрямування:

- впровадження інтенсивної моделі економічного зростання, в основі якої лежить реструктуризація економіки з метою збільшення частки продукції з високою доданою вартістю та формування протягом 3–5 років конкурентоспроможних кластерів у санаторно-курортній та туристичній сферах, сільському господарстві та харчовій промисловості регіону, в машинобудівній та суднобудівній галузях, енергетиці тощо;

- освоєння потенціалу міжрегіональної кооперації — перетворення співробітництва з іншими регіонами України у ключовий фактор динамізації економічного зростання АР Крим через формування міжрегіональних кластерів;

- розвиток регіону як національного та міжнародного центру туризму та рекреації шляхом створення міжнародних туристичних та рекреаційних кластерів;

- забезпечення контрольованого та збалансованого просторового розвитку — вирівнювання міжрегіональних диспропорцій, збалансований розвиток за рахунок зонування територій та формування локальних центрів розвитку на кластерній основі;

- підтримка створення інноваційно-орієнтованих об'єднань на базі провідних освітніх закладів, наукових та фінансових установ, підприємств з подальшим формуванням на їх основі стійких регіональних інноваційних кластерів.

5. Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року [8], якою визначено перелік потенційних конкурентних кластерів за такими напрямками: фармацевтика та медичні технології; інжиніринг і точне машинобудування; регіональний і міжнародний ІТ-аутсорсинг; центр культури і туризму; регіональний логістичний центр; центр комерційного трейдингу СНД і ЦСЄ (сировинні сільськогосподарські товари); науково-освітній центр цивільної авіації.

6. На Донеччині запропонована програма «Донбас 2025: стратегія майбутнього», розроблена консалтинговою компанією «Monitor Group» у рамках проекту економічного розвитку регіонів Фонду «Ефективне управління» [9]. Проаналізувавши понад 40 кластерних ініціатив у різних сферах економічного розвитку Донецької області, дослідницькою групою обрано для подальшого детального аналізу два найбільш конкурентоспроможні кластери: металургійний кластер та кластер сільського господарства і харчової промисловості.

Загалом проведений аналіз системи інституційно-правового забезпечення реалізації кластерних ініціатив показує, що регіони України активно використовують наявний програмний інструментарій для відображення ключових завдань з формування кластерів. А тому слушною є думка Дегтярьової І. О., що немає необхідності окремо розробляти місцеві програми розвитку кластерів. Формування кластерних структур має стати одним із стратегічних завдань регіонів і знайти відображення в існуючих на сьогодні стратегіях і програмах соціально-економічного розвитку, а не ускладнювати вже досить непросту систему документів з регіонального розвитку [10].

Про важливість заходів з підтримки кластерних ініціатив, що реалізуються на рівні регіонів, свідчить і включення у 2010–2011 рр. критерію «Рівень розвитку бізнес-кластерів» у якості одного з показників для оцінки факторів щодо інноваційного розвитку територій як складової інтегрального показника конкурентоспроможності регіонів, який щороку розраховується та публікується Фондом «Ефективне управління» за підтримки Всесвітнього економічного форуму. До першої п'ятірки регіонів-лідерів з формування бізнес-кластерів у 2010 році аналітиками було віднесено: I місце — Дніпропетровська область; II місце — Луганська область; III місце — Донецька область; IV місце — АР Крим; V місце — Харківська область [11].

У 2011 році відбулись незначні зміни у ТОП-5 лідерів з підтримки кластерних ініціатив в

регіонах: I місце – Донецька область; II місце – Дніпропетровська область; III місце – Запорізька область; IV місце – АР Крим; V місце – Харківська область [11].

Крім підсистеми інституційно-правового регулювання, до складу системи інституційного забезпечення кластерного розвитку регіональної економіки авторами віднесено підсистему організаційного забезпечення економічних перетворень на інноваційній основі. Загалом підсистема організаційного забезпечення спрямована на створення інститутів в соціально-економічній системі, дія яких спрямована на підтримку кластерних ініціатив в регіоні та сприяння формуванню кластерів. Аналіз передумов виникнення кластерів в Україні показує, що регіони активно використовують набір інструментів організаційного забезпечення процесу формування кластерів. Як зазначено, маємо позитивний досвід створення територіально-галузевих об'єднань на базі громадських організацій, серед яких відмітимо діяльність Асоціації «Поділля Перший» (Хмельницька область), Регіональної громадської організації «Перший аграрний кластер» (Чернівецька обл.), Координаційної ради кластера народних текстильних промислів «Екологічний ракурс», кластера «Сузір'я» (Івано-Франківська обл.), НГО «Асоціація сталого розвитку Севастополя «Аура» (м. Севастополь).

Водночас для розробки проектів розвитку потенційних кластерів в регіонах існують напрацювання щодо утворення інших об'єктів системи інституційного забезпечення формування територіально-галузевих об'єднань. Наприклад, у Дніпропетровській області позиціонування будівельного кластера та кластера сільського господарства буде здійснювати Рада з конкурентоспроможності за підтримки робочих груп кластерів, а також регіонального Агентства із залучення інвестицій; у Донецькій області теж заплановано створення Ради з конкурентоспроможності, проте передбачено, що вона так буде співпрацювати з виконавчим комітетом, який безпосередньо проводитиме роботу з кластерними ядерними групами.

Широкого поширення в регіонах у позиціонуванні кластерного підходу набуло використання такого інституту, як створення агенцій з регіонального розвитку (далі – АРР). Сьогодні не існує єдиного підходу до визначення оптимальної організаційної структури та форми власності АРР; світова практика наводить приклади успішного функціонування агенцій з регіонального розвитку як у вигляді громадських організацій, так і державної форми власності чи з використанням приватного капіталу. Головне, щоб діяльність організацій такого спрямування була зорієнтована на створення сприятливих умов для всебічного інноваційного розвитку та підтримки належного рівня конкурентоспроможності суб'єктів регіональної взаємодії.

Для визначення сутності АРР Лендьял М. пропонує використати два підходи, які виділено залежно від ролей, які вони виконують у різних країнах. Прихильники першого підходу стверджують, що за допомогою терміну «агентство регіонального розвитку» можна узагальнити всі структури, окрім органів влади та приватних підприємств, які залучені до процесу розвитку певної території (громади, місцевості, регіону), тобто цей термін використовується як об'єднувачий для термінів «спеціальні інститути розвитку територій», «спеціальні інститути просторового розвитку». Другий, так званий «класичний» підхід, сприймає агентства регіонального розвитку як структури, створені на засадах партнерства між приватним, державним і громадським секторами з метою комплексного вирішення проблем певної території [12].

За критерієм засновників EURADA (з англ. Association of Regional Development Agencies – Асоціація агентств регіонального розвитку) виділяє такі типи агентств:

- створені та фінансовані національним урядом;
- створені у процесі регіоналізації та децентралізації управління як окремі підрозділи (агентства) регіональних чи місцевих органів влади;
- формально автономні організації, створені за участі та фінансовані регіональними або місцевими органами влади;
- створені шляхом партнерства місцевих публічних, громадських чи приватних інститутів (регіональні органи влади, муніципалітети, торгові палати, асоціації роботодавців, приватні підприємства, банки, громадські організації) у формі асоціацій чи акціонерних товариств [13].

С. М. Бугай і Е. В. Щепанський, проаналізувавши європейський досвід організації АРР, виділили два їх види:

- а) перший – це організації, що є потужними загальнонаціональними та регіональними інституціями, що зосереджують свою діяльність на виконанні широкого кола завдань, особливо

при наданні послуг управлінського характеру як на державному, так і на регіональному рівнях. У цих випадках АРР є державними організаціями і можуть повністю або частково фінансуватися з державного бюджету. Такий тип агентств регіонального розвитку є характерним, наприклад, для країн Чехії, Франції та Великобританії;

б) другий — це організації, що виникли за місцевою або регіональною ініціативою. У більшості випадків це недержавні установи (типу «асоціацій», акціонерних товариств). Їх учасниками, як правило, є регіональні (місцеві) органи виконавчої влади, підприємницькі структури, професійні спілки, торгові палати, інші неурядові організації. Основну увагу у своїй роботі вони приділяють проблемам розвитку конкретних територій. Серед прикладів, що відповідають даному виду агентств можна назвати відповідні організації, які працюють, наприклад, в Італії або Іспанії [14].

Диференціація підходів до визначення АРР та формулювання їх головних цілей і стратегічних завдань у міжнародній практиці зумовлює неоднозначне трактування потреб формування таких інститутів в Україні.

З метою організації роботи АРР в Україні та перетворення їх на фокусні центри стратегічного планування та супроводження проектів розвитку територій, які б забезпечили ефективну міжсекторну співпрацю влади-бізнесу-громадськості та створили якісно нове економічне середовище, у 2001 році було створено Асоціацію агенцій регіонального розвитку.

Для узгодження роботи АРР в Україні Інститутом громадянського суспільства у 2011 році було розроблено проект Типового положення про Агенцію регіонального розвитку [15], відповідно до якого у кожному регіоні заплановано створення та функціонування лише однієї АРР.

Вітчизняні науковці, проаналізувавши техніки та технології формування кластерів, що найчастіше використовуються у вітчизняній практиці, пропонують доповнити існуючий перелік кластерної інституційної інфраструктури.

До інструментів кластерної інституційної інфраструктури можна також віднести створювані сьогодні в регіонах України інноваційні центри, бізнес-інкубатори та центри трансферу технологій. Їх інноваційна спрямованість та прагнення до співпраці з підприємствами, фінансовими та владними установами регіонів — перший крок у налагодженні кластерних форм організації виробництва. У вітчизняній економіці апробовано кожен з наведених інструментів інституційної інфраструктури, водночас найбільшого поширення набула практика створення бізнес-інкубаторів при наукових та освітніх установах регіону. Програма створення бізнес-інкубаторів в Україні була започаткована ще у вересні 1997 року Інститутом дослідження світових технологій університету Лойола коледж (штат Балтімор, США). В рамках реалізації пілотних проектів створення бізнес-інкубаторів в м. Києві та м. Харкові проводилась робота за такими напрямками:

- консультування підприємців;
- розробка і експертиза інноваційних бізнес-планів;
- всебічне сприяння підприємствам, що працюють у сфері технологічного бізнесу, зокрема, дослід та аналіз їх діяльності, допомога у реалізації проектів, розробка інноваційних та інвестиційних проектів, маркетингові дослідження;
- проведення інтенсивних бізнес-тренінгів з підвищення кваліфікації керівників підприємств і їх співробітників, вчених та фахівців щодо наступних тематик: «Комерціалізація наукових та технологічних розробок», «Інноваційний маркетинг та менеджмент», «Комп'ютерні технології у бізнесі», «Психологія бізнесу» та ін.;
- допомога малому бізнесу в отриманні інвестицій і кредитів, розширення комерційних можливостей в Україні та за кордоном, пошук ділових партнерів, сприяння створенню спільних підприємств;
- технологічна бізнес-інкубація (надання приміщень, офісного обладнання і засобів зв'язку (телефон та Інтернет) для перспективних технологічних компаній на пільгових умовах) [16].

Використання такого інноваційного інструменту, як бізнес-інкубатори, знайшло практичну реалізацію і в інших регіонах України.

Висновки

Отже, виявлення складових організаційно-інституційної підтримки створення кластерів в регіоні не повинно обмежуватись встановленням формальних установ та організацій, діяльність яких спрямована на підвищення рівня конкурентоспроможності територій. Регіональна економіка як відкрита соціально-економічна система представляє складну мережеву систему, в якій конкуренція та кооперація як формальних, так і неформальних відносин забезпечують її ефективне функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бугай С. М. Формування інституційної структури забезпечення регіонального розвитку в Україні / С. М. Бугай, Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки ХУУП. — 2006. — № 1 (17). — 285 с.
2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року : затв. постановою КМУ № 1001 від 21.07.2006 р. // Офіційний сайт Верх. Ради України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF/print1330502252121901>.
3. Стратегія економічного і соціального розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина — 2015» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Сумської облдержадміністрації. — Режим доступу : http://www.state.gov.sumy.ua/docs/komitet_ekonom_pitan/strateg_ns2015.html.
4. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Харківської облдержадміністрації. — Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/uk/article/static/id/243>.
5. Стратегія підвищення економічної конкурентоспроможності Дніпропетровської області: кластери будівництва та сільськогосподарства [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Дніпропетровської облдержадміністрації. — Режим доступу : <http://adm.dp.ua/OBLADM/Obldp.nsf/%28DOCWEB%29/D02D2C9A551475C9C2257880006B2904?OpenDocument>.
6. Комплексна стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Дніпропетровської облдержадміністрації. — Режим доступу : <http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/Obldp.nsf/%28DOCWEB%29/997A3C4197D4380EC225788E0047C2D3?OpenDocument>.
7. Стратегія економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим на 2011–2020 роки [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Мінсоцполітики АР Крим. — Режим доступу : msp.ark.gov.ua/docs/ARK2011-2020.pdf.
8. Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Київської міської влади. — Режим доступу : <http://kmv.gov.ua/strategy.asp>.
9. Донбасс 2025: стратегія майбутнього [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Фонду «Ефективне управління». — Режим доступу : http://www.feg.org.ua/docs/Donetsk_Monitor_Doc_Final_RUS.pdf.
10. Дегтярьова І. О. Наукові та практичні аспекти застосування кластерного підходу в управлінні конкурентоспроможністю регіонів України [Електронний ресурс] / І. О. Дегтярьова // Державне управління: теорія та практика. — 2011. — № 1. — Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Degtyarova.pdf>.
11. Звіт про конкурентоспроможність України 2010 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Фонду «Ефективне управління». — Режим доступу : http://www.feg.org.ua/docs/Competitiveness_report_2010_ua.pdf.
12. Лендзел М. Нові інституційні механізми регіонального розвитку в Європі [Електронний ресурс] / М. Лендзел. — Режим доступу : www.univ.uzhgorod.ua/static/ndi/idurr/lendzel.doc.
13. Санжаровський І. Аналіз доцільності створення Агентства регіонального розвитку у Запорізькій області [Електронний ресурс] / І. Санжаровський, Ю. Третяк. — Режим доступу : http://www.rgd.org.ua/resources/additional_res/Zaporizhzhya_RDA_study_powerpoint_presentation_2008_UKR.pdf.
14. Бугай С. М. Формування інституційної структури забезпечення регіонального розвитку в Україні / С. М. Бугай, Е. В. Щепанський // Університетські наукові записки ХУУП. — 2006. — № 1 (17). — 287 с.
15. Типове положення про Агенцію регіонального розвитку (проект 20.06.2011 р.) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Інституту громадянського суспільства. — Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/www/?p=2395>.
16. Програма розвитку бізнес-інкубаторів в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wtec.org/loyola/bid/bidtour-ukr.html>

Рекомендована кафедрою фінансів і кредиту

Стаття надійшла до редакції 6.03.12
Рекомендована до друку 11.04.12

Войнаренко Михайло Петрович — проректор з науково-педагогічної роботи.

Хмельницький національний університет, Хмельницький